

آثار فرزندآوری بر خانواده ایمانی از منظر آموزه های دینی و امام خامنه ای

مریم قنبری^۱

چکیده

از مجموع آموزه های دینی اسلام درباره فرزند چنین برداشت می شود که اسلام نگرشی مثبت به فرزندآوری داشته و مسلمانان را به این امر تشویق می نماید. چنان که تعبیری در اسلام بیان شده است که بدون تربیت فرزندان نمود نخواهد داشت. این پژوهش با هدف بررسی آثار فرزندآوری بر خانواده های ایمانی از دیدگاه اسلام و بیانات رهبر معظم انقلاب انجام شده است. در آیات و روایات این چنین آمده است که فرزند برای والدین سبب رشد و تکامل، آرامش و شادمانی، اقتدار و نیرومندی، استحکام خانواده دارای ایمان و سلامت روحی و روانی اعضای آن است. یافته ها نشان می دهد که فرزندآوری در آموزه های دینی به عنوان عاملی برای برکت، آرامش و استحکام خانواده معرفی شده است. از منظر امام خامنه ای نیز فرزندآوری نه تنها موجب تقویت بنیان خانواده می شود، بلکه به عنوان یک وظیفه اجتماعی و دینی در راستای حفظ تمدن اسلامی و مقابله با تهاجم فرهنگی غرب مورد توجه قرار گرفته است. از این رو، ایشان در بیانات و سخنرانی های خود نیز زوج های جوان و خانواده ها را به فرزندآوری تشویق می نمایند. پژوهش حاضر به روش علمی پژوهشی و در قالب کتابخانه ای و از طریق فیش برداری می باشد.

واژگان کلیدی: آموزه های دینی، فرزندآوری، خانواده ایمانی، امام خامنه ای.

¹ طلبه سطح دو حوزه علمیه الزهراى خلخال .

مقدمه

خانواده به عنوان نخستین و مهم‌ترین نهاد اجتماعی، همواره در کانون توجه آموزه‌های دینی و نظام‌های فکری مختلف قرار داشته است. در این میان، ازدواج و فرزندآوری به عنوان دو رکن اساسی تحکیم بنیان خانواده، جایگاهی ویژه در تعالیم اسلامی دارند. از منظر دین مبین اسلام، فرزند نه تنها موجب تکامل روحی و معنوی والدین می‌شود، بلکه به عنوان عاملی برای استمرار نسل بشر و گسترش جوامع اسلامی مورد تأکید قرار گرفته است.

در عصر حاضر، با گسترش فرهنگ‌های غربی و ترویج سبک زندگی مدرن، شاهد کاهش نرخ فرزندآوری در بسیاری از جوامع هستیم. این مسئله لزوم بازگشت به مبانی دینی و بازخوانی توصیه‌های شرعی درباره فرزندآوری را بیش از پیش آشکار می‌سازد. یکی از عوامل مهمی که در علم جمعیت و علوم اجتماعی از اهمیت بسیاری برخوردار می‌باشد، فرزندآوری است. در حال حاضر گرایش به فرزندآوری رو به کاهش است و این مساله اجتماعی متأثر از گرایش دینی، شرایط اقتصادی و اجتماعی نیز می‌باشد. از سوی دیگر، رهبر معظم انقلاب اسلامی، امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، به عنوان مرجع دینی و فکری جامعه، همواره بر اهمیت فرزندآوری و نقش آن در تقویت خانواده و جامعه تأکید کرده‌اند. بنابراین خانواده نیز دچار تغییر و تحول قرار گرفته و با وجود عدم فرزندآوری خانواده‌ها، جامعه نیز در آینده دچار مشکلات عمده‌ای خواهد شد. از عوامل تاثیرگذار بر فرزندآوری گرایش دینی است.

پرسشی که مطرح می‌شود این است که تاثیر فرزندآوری بر خانواده ایمانی در آموزه‌های دینی و بیانات امام خامنه‌ای چه می‌باشد؟

فرزندآوری و فرزندپروری آثار و فواید بسیاری بر خانواده و والدین و در سطوح بالاتر یعنی جامعه دارد. این فواید در رشد معنوی و شامل تکامل انسان‌ها، بهبود روابط اجتماعی، آرامش و شادی درونی و احساس ارزشمندی و نیرومندی آنان خواهد بود. در عصر کنونی برخی از خانواده‌ها به دلیل های مختلف از جمله شرایط اقتصادی، اجتماعی به بی فرزندی انتخابی روی آورده‌اند. برخی نیز به دلیل ناتوانایی‌های زیستی خود در امر تولید مثل از داشتن فرزند محروم‌اند. در این نوشتار به جهت تشویق و ترغیب خانواده‌های جوان به فرزندآوری سعی در بیان فواید فرزندآوری بر خانواده از منظر آموزه‌های دینی و بیانات و رهنمودهای رهبر معظم انقلاب را خواهیم داشت.

در خصوص تاثیر فرزندآوری بر خانواده تنها یک مقاله به نگارش درآمده است و آن با عنوان «نگاهی به فواید و آثار فرزندآوری و فرزندپروری در آموزه های دینی با رویکرد اخلاقی» به قلم علی احمد پناهی می باشد که در آن به بررسی تاثیرات فرزندآوری تنها در آموزه های دینی پرداخته است. وجه تمایز نوشتار ما با دیگر پژوهش ها در تطبیق بیانات و رهنمودهای رهبر انقلاب با آموزه های دینی می باشد. ضروری است ذکر شود پژوهش حاضر به روش علمی پژوهشی و در قالب کتابخانه ای می باشد.

این پژوهش با هدف تبیین آثار فرزندآوری بر خانواده های ایمانی از منظر آموزه های دینی و دیدگاه های امام خامنه ای انجام شده است. در این راستا، به بررسی مفاهیمی همچون شادمانی، تحکیم خانواده، آرامش، رشد و سلامت روحی و روانی خانواده و نقش فرزندآوری در تمدن سازی اسلامی پرداخته می شود. امید است نتایج این تحقیق بتواند گامی در جهت ترویج فرهنگ ناب اسلامی فرزندآوری و تقویت بنیان خانواده های مؤمن بردارد.

1- مفهوم خانواده ایمانی

خانواده در لغت به معنای خاندان، اهل خانه و اهل بیت می باشد. در تعریف اصطلاحی نیز؛ «خانواده، نهادی است که بر پایه ازدواج مرد وزن شکل می گیرد و با تولیدمثل، توسعه می یابد. این نهاد، اساس سازندگی شخصیت انسان و مهم ترین عامل تکامل جامعه بشر است و از این رو، اسلام، که برنامه ی تکامل انسان است برای تأسیس و تحکیم این نهاد سرنوشت ساز و پیشگیری از فروپاشی آن، رهنمودهای بسیار مهمی ارائه کرده است.»¹

برخی دیگر خانواده را کوچکترین واحد اجتماعی دانسته اند، که بر اساس ازدواج پدید می آید. در تعریف دیگر خانواده را متشکل از زن و مرد می دانند که دارای روابط جنسی پایا و مشخص هستند که در اثر تولید مثل و پرورش فرزندان گسترش می یابد.²

از سویی دیگر زن و مرد با ازدواج خانواده ای را تشکیل می دهند که انواع نیازهای جنسی، عاطفی، معنوی و تعالی اخلاقی یکدیگر را تامین می کنند.³ رابطه به معنای پیوستگی و علاقه چیزی به چیز

¹ محمدی ری شهری، تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث، ص 11.

² حسین، بستان، جامعه شناسی خانواده با نگاهی به منابع اسلامی، صص 53-54.

³ مصباح یزدی، مشکات (اخلاق در قرآن)، الف، ج 3، صص 55-56.

دیگر است. رابطه میان زن و شوهر که به واسطه ازدواج پدید می‌آید نیز از علاقه و دلبستگی نشأت می‌گیرد.^۱

خانواده ایمانی متشکل از دو واژه خانواده و ایمان است و واژه ایمان مشتق از ریشه «امن»^۲، به معنای آرامش، اطمینان قلب و نبود ترس است. اهل لغت به اتفاق، ایمان را به معنای تصدیق کردن دانسته و بیان داشتند که اگر متعدی به ذات خود باشد به معنای اطمینان پیدا کردن است که در برابر ترسیدن و هراسان کردن می‌باشد و در این صورت با ثلاثی مجرد نیز هم معنا است.^۳

از منظر قرآن خانواده ایمانی دارای چند ویژگی اساسی است: 1- بر پایه سکونت و آرامش روانی بنا شده است (روم: 21). 2- محل رشد فضایل اخلاقی و دینی است (تحریم: 6). 3- روابط در آن بر اساس مسئولیت‌پذیری دو طرفه است (بقره: 187). 4- کانون تربیت نسل صالح و توانمند است (نساء: 9). این آیات نشان می‌دهد که خانواده ایمانی در قرآن نه تنها یک نهاد اجتماعی، بلکه یک واحد تربیتی-اخلاقی است که نقش محوری در حفظ و گسترش ارزش‌های اسلامی دارد.

2- جایگاه خانواده ایمانی و فرزندآوری در اسلام و بیانات رهبری

در آموزه‌ها و مفاهیم اسلامی و دینی و فرهنگ ایجاد شده توسط آن، وصف نهاد خانواده به این صورت آمده است: نهاد خانواده دارای تقدس و محبوبیت است «ما بنی بناء فی الاسلام احبّ الی الله تعالی من التزوج»^۴؛ «هیچ چیزی نزد خداوند محبوبتر از ازدواج نیست». از عوامل ایجاد کننده حرکت و محلی برای سکونت و آرامش «و من آیاته أن خلق لکم من انفسکم أزواجا لتسکنوا إلیها»^۵، «باز یکی از آیات (لطف) او آن است که برای شما از جنس خودتان جفتی بیافرید که در کنار او آرامش یافته و با هم انس گیرید» و محیطی برای رشد و پرورش «قال رسول الله: من تزوج احرز نصف دینه. قال الصادق: رکعتان یصلیها المتزوج أفضل من سبعین رکعة یصلیها اعزب»^۶، رسول الله صلی الله علیه

¹ دهخدا، لغت نامه، ج 1، ص 3465.

² قرشی، قاموس قرآن، ج 1، ص 123.

³ فراهیدی، العین، ج 1، ص 470.

⁴ مجلسی، بحارالانوار، ج 6، ص 222.

⁵ سوره روم، آیه 21.

⁶ حر عاملی، وسائل الشیعه، ج 4، ص 17 و 18.

وآله فرمودند: «دو رکعت نماز که فرد ازدواج کرده می‌خواند بر هفتاد رکعت نماز یک فرد مجرد برتری دارد» همینطور جایگاهی برای شادی و سرور «ما افاد عبد فائدة خيرا من زوجة صالحة اذا رآها سرتة و اذا غاب عنها حفظته في نفسها و ماله»^۱، «هیچ چیز بهتر از زن صالحه، به کسی نداده‌اند، آن زنی که دیدنش باعث شادی همسر گردد، و اگر سوگندش دهد، سوگند او را گرامی داشته و در پشت سر، حق شوهر را نسبت به ناموس و مال پاس دارد» و علت پیشرفت های مادی «الرزق مع النساء و العیال»^۲، «رزق و روزی به همراه همسر و فرزند است.» و پاکی و طهارت «من أحب أن يلقى الله طاهرا مطهرا فليعتف بزوجة»^۳، مناسب ترین فضا برای پرورش و تربیت اولاد^۴ و.... علاوه بر آن از جمله دلایل و حکمت های اساسی در ایجاد خانواده و خلقت زن و مرد به عنوان جفت یکدیگر در عالم بر اساس متون اسلامی تولید و بقای نسل برای انسان ها «جعل لكم من أنفسكم أزواجا و من الأناعم أزواجا يذروكم فيه»^۵، برای شما از جنس خودتان (نه از فرشتگان و اجنه) همسرانی قرار داده، و از چهارپایان (نیز) جفت ها (ی نر و ماده آفریده) و شما را در این (تدبیر ازدواج) زیادتی می‌بخشد» می باشد.

در خصوص اهمیت فرزندآوری نیز رهبر معظم انقلاب چنین فرمودند: «این حدیثی که من خواندم از قول پیغمبر اکرم (ص) که «تَنَاقَحُوا تَنَاسَلُوا تَكْثُرُوا»^۶، خدای متعال از مسلمانها خواسته که زیاد بشوند، افزایش پیدا کنند. واقعاً هم این جور است که اگر چنانچه عدد ملت مسلمان - حالا در یک کشور اسلامی مثل کشور ایران یا در فضای اسلامی مثل امت اسلامی- زیاد باشد، این زمینه و امکان برای رشد و تعالی در آنها وجود دارد به هر حال افزایش فرزند باید به صورت یک فرهنگ دربیاید. شما ببینید، در بعضی از کشورهای غربی - مثلاً در آمریکا - خانواده‌ای پانزده تا بچه دارند، بیست تا بچه دارند و از این قبیل، تشویق [هم] می‌شوند و هیچ کس مذمتشان نمی‌کند. اما نوبت به کشور

^۱ حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۴، ص ۳۹.

^۲ همان، ص ۴۴.

^۳ نوری طبرسی، مستدرک الوسائل، ج ۳، ص ۱۵۰.

^۴ سالاری فر، خانواده در نگرش اسلام و روانشناسی، ص ۶۰.

^۵ سوره شوری، آیه ۱۱.

^۶ شعیری، جامع الأخبار، ج ۱، ص ۱۰۱.

مقام معظم رهبری نیز رهنموداتی در دیدار با جمعی از مداحان داشته اند و فرمودند: «فرزندآوری یکی از مهمترین مجاهدتهای زنان و وظائف زنان است؛ چون فرزندآوری در حقیقت هنر زن است؛ اوست که زحماتش را تحمل میکند، اوست که رنجهایش را میبرد، اوست که خدای متعال ابزار پرورش فرزند را به او داده است. خدای متعال ابزار پرورش فرزند را به مردها نداده، در اختیار بانوان قرار داده؛ صبرش را به آنها داده، عاطفه‌اش را به آنها داده، احساساتش را به آنها داده، اندامهای جسمانی‌اش را به آنها داده؛ در واقع این هنر زن‌ها است.»^۱

ایشان در جلسات و خطبه‌های عقد که داشته‌اند، فرمودند: «جامعه‌ی بی‌خانواده جامعه‌ی آشفته‌ای است، جامعه‌ی نامطمئنی است. جامعه‌ای است که در آن موارث فرهنگی و فکری و عقاید نسلی به یکدیگر آسان منتقل نمی‌شود. جامعه‌ای که در آن تربیت انسان به راحتی و روانی صورت نمی‌گیرد. اگر جامعه‌ای خانواده نداشته باشد یا خانواده در آن بدون فرزند و متزلزل باشد. انسان در بهترین پرورشگاه‌های خود پرورش پیدا نخواهد کرد.»^۲

ایشان در جای دیگر فرمودند: «خانواده یک محیط امنی است که در آن چه فرزندان و چه خود پدر و مادر می‌توانند روح و فکر و ذهن خود را در این محیط امن و قابل اعتماد، سالم نگهدارند و رشد بدهند. وقتی خانواده سست شد، نسل‌هایی که همین‌طور پشت سر هم می‌آیند، بی‌حفاظ اند.»^۳ در توضیح کلام ایشان می‌توان از دیگر فرمایشاتشان استفاده نمود. ایشان در خطبه‌ی عقد دو جوان فرمودند: «در خانواده، سه دسته انسان اصلاح می‌شوند، یکی مردها که پدران این خانواده هستند، یکی زن‌ها که مادران این خانواده‌اند و دیگر کودکان که نسل بعدی این جامعه هستند.»^۴ با توجه به فرمایشات رهبری خانواده بستری است که پس از فرزندآوری موجب رشد، توسعه فردی و تکامل زن و مرد و علاوه بر آن‌ها تربیت نسل جدید می‌شود. بنابراین می‌بایست به این بستر توجه ویژه‌ای نمود و از تاثیرات فرزندان در خانواده غافل نشد.

^۱ بیانات دردیدار جمعی از مداحان، تاریخ ۱۳۹۲/۰۲/۱۱.

^۲ خطبه‌ی عقد توسط رهبری، مورخه‌ی ۱۳۷۷/۱۰/۲۹.

^۳ همان، مورخه‌ی ۱۳۷۶/۱۲/۱۸.

^۴ همان، مورخه‌ی ۱۳۷۴/۲/۱۹.

نتیجه گیری

بنابراینچه بیان شد، در متون دینی فرزندآوری تنها به معنای داشتن فرزند نیست بلکه فرزندپروری است. فرزندپروری و تمام آثار و فواید آن بر خانواده در خصوص فرزندان صالح بوده که باعث انحراف و سقوط والدین و دیگر انسان ها نمی شوند. دین اسلام فرزند را مایه آرامش، نورچشم، هدیه الهی، میوه زندگی و عامل برکات و ثواب در آخرت دانسته و معرفی می کند.

فرزندآوری در آموزه های دینی به عنوان عاملی برای افزایش مهر و نشاط در خانواده معرفی شده است. امام خامنه ای نیز با تأکید بر افزایش جمعیت، فرزندآوری را موجب تحکیم کانون خانواده و ایجاد محیطی پرنشاط می دانند. حضور فرزندان، عطوفت و همدلی بین زوجین را افزایش داده و خانواده را از فروپاشی عاطفی حفظ می کند. از نگاه دینی، فرزندان نه تنها بار اقتصادی نیستند، بلکه سبب برکت و قدرتمندی خانواده می شوند. امام خامنه ای نیز معتقدند فرزندآوری، امت اسلامی را قدرتمند می سازد و خانواده های پرجمعیت، پایه های جامعه ای قوی و مستقل هستند. والدینی که در تربیت فرزندان تلاش می کنند، از نظر روحی و اجتماعی پخته تر و بارآده تر می شوند.

تحقیقات نشان می دهد خانواده های دارای فرزند، از سلامت روانی بالاتری برخوردارند. در روایات، فرزندآوری عاملی برای دوری از اضطراب و افسردگی و سبب افزایش عمر و روزی معرفی شده است. امام خامنه ای نیز بر این باورند که تربیت فرزند، مسیر رشد معنوی والدین را هموار می کند و آن ها را در مسیر ایثار و فداکاری قرار می دهد.

آنچه از بیانات رهبر انقلاب اسلامی و آموزه های دینی ما روشن است این است که فرزندآوری و فرزندپروری آثاری همچون؛ شادمانی و نشاط در خانواده، رشد و تکامل والدین و فرزندان، تامین سلامت روانی و جسمی، رضایت از زندگی و نیرومندی والدین، اقتدار خانواده در سطح جامعه، تحکیم خانواده می شود.

فرزندآوری در خانواده ایمانی، نه تنها یک وظیفه دینی، بلکه عاملی برای شادی، استحکام خانواده، قدرت اجتماعی، سلامت روانی و رشد شخصیتی والدین است. از منظر قرآن و روایات، فرزندان برکت الهی هستند و جامعه ای که به فرزندآوری اهمیت دهد، از نظر فرهنگی و تمدنی پیشرفت می کند. امام خامنه ای با تأکید بر این موضوع، خانواده های پرجمعیت را سرمایه ای برای آینده اسلام می دانند. بنابراین، ترویج فرهنگ فرزندآوری، نیازمند نگاهی جامع به آثار مثبت آن در ابعاد فردی، خانوادگی و اجتماعی است.

منابع و مأخذ

*قرآن کریم

*نهج البلاغه

کتب فارسی

1. آیت اللهی، زهرا و همکاران، *دانش خانواده و جمعیت*، چاپ اول، قم، نشر معارف، 1392.
2. بستان، حسین، *جامعه شناسی خانواده با نگاهی به منابع اسلامی*، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، 1390.
3. دهخدا، علی اکبر، *لغتنامه*، تهران، انتشارات و چاپ دانشگاه، 1377ش.
4. سالاری فر، محمدرضا، *خانواده در نگرش اسلام و روانشناسی*، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، 1386.
5. سیدرضی، ترجمه *نهج البلاغه*، ترجمه محمد دشتی، چاپ سوم، تهران، اسوه، 1385.
6. الطافی، علی، *هجران هویت قومی در ایران*، تهران، نشر شادگان، 1396ش.
7. عمید، حسن، *فرهنگ فارسی عمید*، ویراستار، عزیزالله علیزاده، تهران، انتشارات راه رشد، بیتا.
8. محمدی ری شهری، محمد، *تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث*، عربی - فارسی، مترجم حمید رضا شیخی، قم دار الحدیث، 1387.
9. مصباح یزدی، محمدتقی، *مشکات (اخلاق در قرآن)*، قم، موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، 1388.
10. معین، محمد، *فرهنگ فارسی*، تهران، نشر امیر کبیر، 1338ش.
11. نجفی، موسی، *هویت شناسی*، بی جا، نشر آرما، 1392ش.

کتب عربی

12. حرعاملی، محمد بن حسن، *وسائل الشیعه*، قم، موسسه آل البيت، 1409ق.
13. طبرسی، رضی الدین ابی نصر الحسن بن الفضل، *مکارم الاخلاق*، تهران، دارالکتب الاسلامی، 1376ق.
14. عیاشی، محمد بن مسعود، *تفسیر العیاشی*، تهران، المطبعه العلمیه، 1380.
15. فراهیدی، الخلیل احمد، *العین*، بیروت: انتشارات دارالکتب العلمیه، بی تا.
16. قرشی، علی اکبر، *قاموس قرآن*، تهران: دارالکتب الاسلامی، 1361ش.

17. کلینی، محمد بن یعقوب، *اصول کافی*، چاپ اول، قم، دارالحدیث، 1429ق .
18. مجلسی، محمدباقر، *بحارالانوار*، بیروت، دار احیاء التراث العربی، 1403ق .
19. محمدی ری شهری، محمد، *میزان الحکمه*، قم، دارالحدیث، 1379.
20. نوری طبرسی، حسین، *مستدرک الوسائل*، بیروت، موسسه آل البيت الاحیاء التراث، 1408ق.

مقالات

21. برزگر، ابراهیم، "هویت در اندیشه ورزی / امام خمینی"، مطالعات ملی، شماره 5، 1379ش.
22. بیل مک کین، "تأملی درباره خانواده تک فرزندی"، ماهنامه سیاحت غرب، ج 15، بی تا.
23. پناهی، علی احمد، "نگاهی به فواید و آثار فرزندآوری و فرزندپروری در آموزه های دینی با رویکرد / خلاق"، فصلنامه علمی - ترویجی اخلاق، سال 6، شماره 21، بهار 1395.
24. علی پور، احمد و همکاران، "شادکامی و عملکرد / یمنی بدن"، مجله روانشناسی، شماره 15، تهران، فصلنامه انجمن روان شناسی، 1379.
25. قدسی، محمد، بلالی، اسماعیل، عیسی زاده، سعید، "بازدارنده ها و تسهیل کننده های اقتصادی و اجتماعی طلاق"، نشریه جامعه شناسی و علوم اجتماعی، مطالعات راهبردی زنان، پاییز، شماره 53، 1390 .
26. قربانی، قدرت الله، "هویت از دیدگاه شهید مطهری"، فصلنامه مطالعات ملی، شماره 18، سال پنجم، 1383.
27. مرشدی زاده، علی، لوکاووسی، احمد، "مؤلفه های هویت اسلامی و ایرانی در اندیشه آیت الله خامنه ای"، دانشگاه شاهد، نشریه مطالعات ملی، شماره 2، دوره 18، 1396.
28. مقدم، زینب، طاهری، حسین رضا، "هویت و هجران هویت در دهه نوجوانی"، ویراستار: محمد جواد یدالهی فر، نوبت چاپ 1، ناشر: مصفاى الوند، سال چاپ 1396 .
29. ملکوتی نیا، علی، "اسباب های اخلاقی کاهش جمعیت فرزندان"، مبلغان، شماره 181، بیتا.
30. نشریه پیوند، "گزیده بیانات در اهمیت جایگاه مادر و زن در خانواده"، شماره 390-391، فروردین و اردیبهشت 1391.

سخنرانی ها

1. بیانات مقام معظم رهبری در تاریخ: 1393/6/13.
2. بیانات مقام معظم رهبری در جمع مسئولان جمعیت مامایی کشور، 1393/2/15.

3. بیانات مقام معظم رهبری در حرم مطهر رضوی، 1393/1/1.
4. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار جمعی از زوج های جوان، تاریخ 1398/01/06.
5. خطبه عقد توسط رهبری، مورخه‌ی ۱۳۷۴/۲/۱۹ و مورخه‌ی ۱۳۷۶/۱۲/۱۸ و مورخه‌ی ۱۳۷۶/۹/۲ و مورخه‌ی ۱۳۷۹/۱۲/۲۱ و مورخه‌ی ۱۳۷۷/۱۰/۲۹ و مورخه‌ی ۱۳۸۰/۱۲/۹ و مورخه‌ی ۱۳۷۴/۵/۱۱.

سایت

<https://farsi.khamenei.ir>